

Balogh Lilla Sarolta

A tudás geopolitikája

A tudásalapú gazdaság értelmezése geopolitika kontextusban

Geopolitics of Knowledge

Understanding the Knowledge-Based Economy in a Geopolitical Context

ÖSSZEFOGLALÁS

Az elmúlt évtizedek társadalmi-gazdasági átalakulásai nyomán, a fejlődés élvonalát olyan technológiák adták, amelyek a tudáson, valamint az információ előállításán és terjesztésén alapulnak. A kapitalizmus tudásintenzív korszakában a szellemi értékre-remtés a legfontosabb termelési tényező, a tudás a legfőbb erőforrás, a tanulás pedig alapvető alkotófolyamat. Egy tudásalapú berendezkedésben, ahol a lényegi erőforrások közé tartozik az innovációs készség és a humán tőkében rejlő potenciál, a geopolitikai narratívának is ehhez idomuló felfogást kellene követnie. A geopolitika tudásalapú gazdasághoz kapcsolódó értelmezése számos új következményre világít rá, mint a stratégiai gondolkodás fókuszának eltolódása a szűkös vagy véges erőforrások irányából a párhuzamosan is felhasználható és nem erodálódó erőforrások felé, a régiók versenyképességének előtérbe kerülése, vagy a globális kapcsolati hálókat szerepének fel-

értékelődése. Jelen tanulmány ezen három tényezőt vizsgálja, és felhívja a figyelmet, hogy az államoknak arra kell törekedniük, hogy olyan ideológiákat és intézményrendszert alakítsanak ki, amellyel profitálhatnak a tudásalapú fejlődés erejéből.

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: O10, O30, I25, F50

Kulcsszavak: tudásalapú gazdaság, innováció, geopolitika, geökonómia

SUMMARY

Socioeconomical changes of the past decades has made the leading edge of the economy interlinked with technologies based on the use of knowledge and the production and dissemination of information. In this knowledge-intensive phase of capitalism, intellectual value creation is the most important factor of production, knowledge is a key resource and learning is a fundamental process of creation. In a knowledge-

BALOGH LILLA SAROLTA vezető projekttanácsadó, MNB (balogh1@mnbb.hu).

based system, where innovative capacities and human capital are crucial resources, geopolitical narratives need to be adapted. A geopolitical assessment of the knowledge-based economy sheds light on several consequences, like the attention shift from scarce or limited resources to non-rival and non-eroding ones, the increasing importance of regional competitiveness or the role of global networks. This study aims to reflect on these changing aspects and highlight the fact that states should work toward developing ideologies and institutional frameworks that can help them benefit from the forces of knowledge-based economic growth.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: O10, O30, I25, F50

Keywords: knowledge-based economy, innovation, geopolitics, geo-economics

A TUDÁSALAPÚ GAZDASÁG ÉS A GEOPOLITIKA KAPCSOLATA

Az elmúlt évek gazdasági átalakulásai nyomán sok akadémikus és szakmai véleményvezér vonta le azt a következtetést, hogy a fejlett országokban a gazdasági növekedés élet az olyan technológiák szolgálatjára, amelyek a tudáson, valamint az információ előállításán és terjesztésén alapulnak. Ezen technológiák döntően az ötvenes évek végén jöttek létre, és a személyi számítógépek elterjedése, az internet és az ahhoz kapcsolódó kommunikációs alkalmazások révén váltak közkeletűvé, mostanra gyökeresen megváltoztatták és folyamatosan tovább formálják a munka világát, illetve a gazdaság egészét (Powell–Snellman, 2004).

A kapitalizmus következő szakaszában, a tudásintenzív korszakban, az intellektuális és a fizikai munka egybeolvadása kezdődik, azaz egy olyan szintézis kialakulása, amelyben az innováció és a termelés kéz a kézben járnak. Richard Florida¹ (1995) meghatározása szerint ez az „innováció által előmozdított termelés” (*innovation-mediated production*) korszaka. Az alapvető változást

az jelenti, hogy szemben a múlt gazdasági berendezkedéseivel (a feudalizmustól a kapitalizmusig), a gazdasági fejlődés fő hajtóereje ma már nem a fizikai erő és az emberi ügyesség, hanem az intelligencia és az intellektuális munkavégzés. Így a szellemi értékteremtés a fizikai munka helyébe lép, és átveszi annak szerepét mint fő profittermelő tényező. Florida érvelése szerint ez a jelenség korszakos változást jelent, mivel a huszonegyedik század innovációs rendszerei alapvetően lesznek mások, mint a huszadik századiak voltak: a technológiai fejlődés ütemének gyorsulása révén az innováció szakadatlan és folyamatos lesz, és a tudásintenzív, hálózati berendezkedésű szervezetek felváltják a vertikális bürokráciákat.

A tudásalapú gazdaság (*knowledge-based economy*) széles körben elterjedt és széleskörűen alkalmazott kifejezés, amelynek változatos interpretációi léteznek a szakirodalomban. Powell és Snellman (2004) három fő irányzatát különbözteti meg a fogalom definiálásánál, az idevonatkozó tudományos munkákból merítve:

– A szerzők szerint a fogalom definiálásának legrégebbi irányzata az 1960-as évekből származik, amely a tudásalapú gazdaság értelmezése kapcsán az új tudományalapú iparágak megjelenésére koncentrál, valamint kiemelten ezek társadalom- és gazdaságformáló hatásaira. Már ebben a meghatározásban is központi szerepet kap az elméleti tudás fontossága az innovációk létrehozásában, amely a későbbi Romer²-féle (1986) endogén gazdasági fejlődési modellben (*endogenous growth theory*) is kiemelt jelentőséggel bír.

– A második irányzat a kilencvenes évek kedvező makrogazdasági és pénzügyi környezetében kialakult, látványos termelésbeli hatékonyságnövekedés kapcsán vizsgálja a tudásintenzív iparágak újfajta munkaszervezési módszereit, különös tekintettel a szociológia és a munkagazdaságtan területére.

– A harmadik irányzat nem kifejezetten a közgazdaságtan, hanem sokkal inkább a szűkebben értelmezett menedzsmenttudomány szempontjából vizsgálja elsősorban az

egy vállalatok versenyképességét és innovációs kapacitását. Ez a menedzsment típusú megközelítés arra próbál választ találni, hogyan lehetséges, hogy egyes vállalatok jóval sikeresebbek a társaiknál a tudás előállításában, terjesztésében és hatékony felhasználásában a szervezetten belül, valamint hogyan lehet ezeket a sikeres szervezeti működési modelleket replikálni más környezetben is. Ezen irányzat kiemelt figyelmet kapott a közelmúltban a vállalati szektoron túlmutatóan is, különös tekintettel a tudásgenerálás és -terjesztés folyamatára és ennek különböző társadalmi berendezkedésekkel való kapcsolatára, illetve hogy az explicit (*codified*) vagy implicit (*tacit*) tudás mennyiben „viselkedik” eltérően egymástól szociális és gazdasági kontextusban.

Powell és Snellman definíciója a tudásalapú gazdaság kapcsán a következő: „Tudásintenzív tevékenységeken alapuló termelés és szolgáltatások létrehozása, amelyek hozzájárulnak egy felgyorsult technológiai és tudományos fejlődéshez és hasonlóan gyors elavuláshoz. A tudásalapú gazdaság központi tényezői között szerepel a nagyobb ráutaltság az intellektuális képességekre, mint a fizikai ráfordításokra vagy a természeti erőforrások felhasználására, valamint a konstans fejlesztés igénye a termelési folyamat minden lépésében, a kutatás-fejlesztéstől az összeszerelő üzemek működésén keresztül a vevőkiszolgálás menetéig” (Powell–Snellman, 2004:201). A szerzők szerint ezen strukturális változások hatása már a gyakorlatban is nyomon követhető a szellemi javak GDP-arányos növekedésében.

Egy másik, a tudásalapú gazdasághoz és társadalomhoz szorosan kapcsolódó definíció szerint, amelyet Phills és szerzőtársai (2008) fogalmaztak meg a *Stanford Social Innovation Review*-ben, a társadalmi innovációk fő ismérve az újdonság megjelenése. Ez nem feltétlenül azt jelenti, hogy egy termék, szolgáltatás vagy üzleti modell valóban „új a nap alatt”, de legalább a felhasználói, felhasználási módja és/vagy a felhasználási területe különbözik az eddig ismertektől. Természe-

tesen az újdonság jelenléte önmagában még nem elégséges feltétel, hiszen az innovációnak javulást kell képviselnie az azt megelőző megoldással szemben, például a hatékonyság vagy az eredményesség szempontjából. A harmadik lényegi pont pedig a fenntarthatóság kritériuma, hiszen a gazdasági, természeti és szervezeti fenntarthatóság hiányában nem beszélünk életszerű megoldásról.

Az Ázsiai és Csendes-óceáni Gazdasági Együttműködés Szervezete (*Asia-Pacific Economic Cooperation, APEC*) némiképp lényegretörőbben definiálja a tudásalapú gazdaság fogalmát: „A tudásalapú gazdaság egy olyan gazdaság, amiben a tudás generálása, terjesztése és felhasználása a fő tényezője a növekedésnek, a jólét biztosításának és a munkahelyteremtésnek, minden iparágban” (APEC, 2000).

Annak ellenére, hogy egyre inkább a közbeszéd tárgyát képezi a tudásalapú megközelítés az élet számos területén – az üzleti élettől a társadalmi jelenségek leírásáig –, a tudásalapú gazdaság és a geopolitika kapcsolatáról kevés anyag áll rendelkezésre a tudományos adatbázisokban. A tudásalapú gazdaság elméleti háttére fontos kiindulópontot jelent az államközi kapcsolatok és a nemzetközi gazdaság jelenségeinek vizsgálatához is.

A geopolitika, amely a politikát a tér és hatalom földrajzi vonatkozásában vizsgálja (Szilágyi, 2013), szorosan kapcsolódik az államok területi befolyásért folytatott harcához, amely többek között különböző természeti és gazdasági erőforrások birtoklására irányul. Ilyen szempontból a klasszikus geopolitika a tizenkilencedik és huszadik századi ipari társadalom logikáját követi, amelyben a földrajzi terek és természeti erőforrások feletti kontroll az államközi versengés fő tényezője. Ezek végső soron a nemzetek gazdagságának, hatalmának, státuszának és biztonságának alappillérei (Moisio, 2018). Ezzel szemben egy tudásalapú gazdaságban, ahol a lényegi erőforrások közé tartozik a tudás, az innovációs készség és a humán tőke, a geopolitikai narratívának is egy ehhez idomuló felfogást kellene követnie.

VERSENY A RÉGI ÉS ÚJ ERŐFORRÁSOKÉRT

A nyugati geopolitikai gondolkodásban az erőforrásokkal való gazdálkodás és az erőforrások felett való rendelkezés hagyományosan erősen kötődik a hatalom és a gazdasági hadviselés kérdésköréhez. A tizenötödik században kialakult európai merkantilista rendszerben a kereskedelem és a hadviselés összefonódása főként a távoli földrészek gazdaságának megszerzését célozta. Ahogy John Evelyn 17. századi brit író fogalmazott: „Aki az óceánokat uralja, az uralja a világ kereskedelmét, aki a világ kereskedelmét uralja, az uralja a világ gazdagságát, aki pedig azt uralja, az magát a világot uralja” (Evelyn, 1859:41). Nem véletlen, hogy ez a korai méltató beszéd a brit tengeri hatalomról ihlette később Mackindert (1904) is, elhíresült tézisének megfogalmazása során a Heartland, azaz a Világ-sziget uralmáról (Le Billon, 2010). Amíg a merkantilizmus korában még megjelenhettek vagy akár dominálhattak a fizikai erőszak eszközei

a gazdasági érdekérvényesítésben, a geokonómia korában már a konfliktusrendezés eszközeinek is gazdasági jellegűnek kell lennie (Luttwak, 1990).

A modern korban, különösen a hidegháború időszakában az erőforrásokról való stratégiai gondolkodás fókuszja elmozdult a szűkös erőforrásoktól való függőség mérséklésének, a sebezhetőségek kivédésének irányába. Az erőforrásokért folytatott versengés a nemzetközi konfliktusok melegágyává vált. Az erőforrás-biztonság megalapozása, illetve a komparatív versenyelőnyök kialakítása érdekében a nagyhatalmak különböző kemény (*hard power*) és puha hatalmi (*soft power*) eszközök egész tárházát kezdték alkalmazni. Ilyen taktikák a fontos nyersanyag-kitermelő helyekhez közeli katonai bevetések, a stratégiai erőforrások elraktározása, diplomáciai nyomásgyakorlás, a tengeri erődemonstrációk, a proxyháborúk, a katonai puccsok támogatása vagy a nemzetközi nagyvállalatokkal való stratégiai egyezségek kialakítása (Le Billon, 2010).

1. táblázat: A világ vezető országai a természeti erőforrásokban való ellátottság alapján

Ország	Természeti erőforrásokban való gazdagság alapján felállított rangsor	Természeti erőforrások értéke (billió dollár)	Egy főre jutó GDP szerinti rangsorban elfoglalt helyezés ³	Egy főre jutó GDP értéke ⁴
Oroszország	1.	75,0	59.	24 765
USA	2.	45,0	13.	54 225
Szaúd-Arábia	3.	34,4	15.	49 045
Kanada	4.	33,2	23.	44 018
Irán	5.	27,3	75.	19 083
Kína	6.	23,0	96.	15 309
Brazília	7.	21,8	102.	14 103
Ausztrália	8.	19,9	22.	44 649
Irak	9.	15,9	92.	15 664
Venezuela	10.	14,3	n. a.	n. a.

Forrás: Az Investopedia rangsora (1. és 2. oszlop) (<https://www.investopedia.com/articles/markets-economy/090516/10-countries-most-natural-resources.asp>), valamint a Világbank adatbázisa (3. és 4. oszlop) alapján (<https://data.worldbank.org/>)

Az elmúlt évtizedekben az erőforrás-biztonságról való geopolitikai gondolkodás kiéleződött a népességszám növekedése, illetve a természeti környezet romlása nyomán felépő fenyegetettséggel is. Ez immáron egyes államok számára nemzetbiztonsági jelentőséggel is bír. A környezeti biztonság kérdése felhívja a figyelmet bizonyos globális függőségi rendszerekre is, hiszen a természetrombolás, a klíma változása vagy a mezőgazdasági növekedés természetes korlátai olyan folyamatokat is befolyásolnak, mint az egyes régiók politikai stabilitása. Ehhez társul súlyosbító tényezőként, hogy a tömeges fogyasztás kultúrája további nyomást helyez a globális természetierőforrás- és nyersanyagigény ki-elégítésének képességére (Le Billon, 2010).

A természeti erőforrások geopolitikája is már egy ideje a hagyományos geopolitikai felfogás látóterében van. Azonban manapság, a tudásalapú gazdaság megjelenésével, az erőforrásokról való gondolkodást ki kell hogy egészítse a tudás mint meghatározó gazdasági erőforrás vizsgálata is. Habár a napjainkban is zajló erőforrás-biztonsági dilemmák és az ezek nyomán kialakuló fegyveres konfliktusok továbbra is napirenden tartják a hagyományos geopolitikai megfontolásokat, a kapitalizmus legújabb fejezete és a tudásalapú gazdaság megjelenése a globális gazdasági verseny és nemzetközi viszonyok rendszerének meghatározó tényezői közé emelik a tudást mint erőforrást és annak hasznosítási képességét (Florida, 1995).

Míg a múltban az államok közötti versengést az döntötte el, hogy melyik ország mennyire sikeresen tudta kiaknázni az úgynevezett természetes komparatív versenyelőnyeit (például egy adott természeti erőforrással vagy nyersanyaggal való ellátottságát) – tipikusan nagy volumenű és olcsó termelési kapacitások létrehozása és működtetése révén –, most az államok versenyelőnye sokkal inkább abból származik, hogy mennyire tudják mozgósítani és fejleszteni a társadalom tagjaiban, a humán tőkében rejlő potenciált. Ez azt jelenti, hogy egy adott állam versenyképessége sokban függ attól, hogy mennyire

tudja kamatoztatni a felhalmozott tudást, és életre hívni olyan újszerű ötleteket, amelyekből sikerei származhatnak a globális piacon (Florida, 1995). A humán tőke fejlesztése tehát – többek között az oktatáson keresztül – a gazdasági versenyképesség kulcskérdése, hiszen a munkaerő-állomány termelékenységét és a gazdaság innovációs teljesítményét is növeli (Palotai–Virág, 2016).

A TUDÁS MINT NÖVEKEDÉSI TÉNYEZŐ

Ahogy a tudás meghatározó gazdasági és geopolitikai tényezővé válik – többek között mint kereskedelmi forgalomban is elérhető „áru” –, szükséges a tudás sajátos jellemzőinek mélységeiben való feltárása, hogy érdemben elemezhesük a hozzá kapcsolódó geökonómiai és geopolitikai folyamatokat is.

Döntően Romer munkássága révén vált általánosan elfogadottá az a nézet, miszerint a tudás a gazdasági fejlődés egy endogén tényezője, azaz a technikai fejlődés és a humántőke-felhalmozás modellezésével közvetlenül lehet nyomon követni a gazdasági összefüggéseit. Romer (1986) elméletének lényegi megállapítása, hogy más termelési tényezőkkel szemben, közgazdaságtani értelemben a tudás párhuzamosan is felhasználható erőforrás (*non-rival good*). Ez azt jelenti, hogy a tudást egyszerre többen is tudják „fogyasztani”, annak erodálása nélkül. Emellett szinte költségmentesen reprodukálható, azaz nem feltétlenül csökken a befektetett tőke határterméke. A gazdasági élet szempontjából ez azt eredményezi, hogy minél nagyobb a tőke állománya, és minél több vállalat működik egy adott szektorban, annál könnyebben terjed el egy-egy technológiai újítás, és annál hatékonyabb lesz az egyes vállalatok működése (Johnston–Blumentritt, 1998).

A tudás mint gazdasági tényező szerepét bizonyítja – az akadémiai kutatások mellett a gyakorlatban is – a szellemi érték egyre növekvő részaránya a globálisan exportált javak összértékében. Fontos megemlíteni a tudás „saját jogon” való kereskedelmét is, amit a világban bejegyzett szabadal-

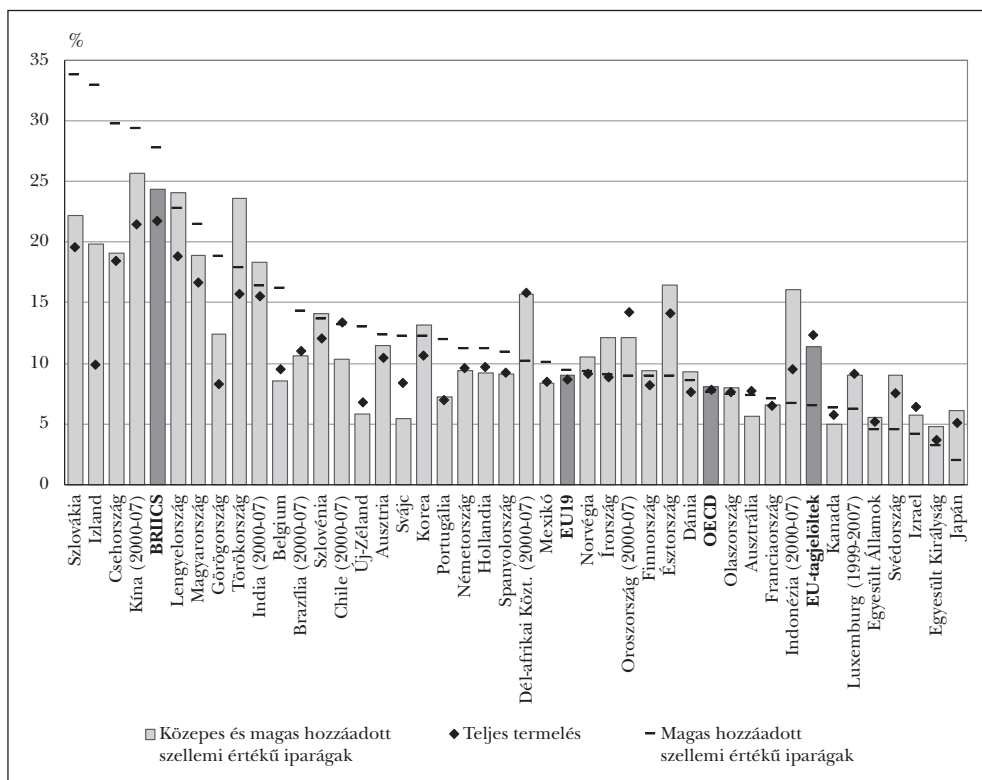
mak értékén keresztül számszerűsíthetünk (Johnston–Blumentritt, 1998). A tudás értékteremtő szerepének tendenciáját jól illusztrálja az OECD statisztikája, miszerint 1970 és 1992 között a high-tech (magas hozzáadott szellemi értékű) termékek exportrészesedése az OECD-országok csoportjában 17 százalék körüli értékről közel 26 százalékra emelkedett (OECD, 1996:10).

Az OECD által készített kutatás arra is rávilágít, hogy ez a tendencia a 90-es évek során is fennállt, és nagyjából a 2000-es évek első feléig a high-tech termékek vezető szerepet tölthettek be az exportbővülésben. Habár a 2000-es évek során a high-tech termékek teljes exportban való részarányának növekedése lelassult, ezt elsősorban a megemelkedett nyersanyagárak (különösen az információ-

technológiai termékekhez felhasznált fém alapanyagok árának növekedése) eredményezték. A magas hozzáadott szellemi érték továbbra is meghatározó összetevő maradt a termelésben (OECD, 2009:86).

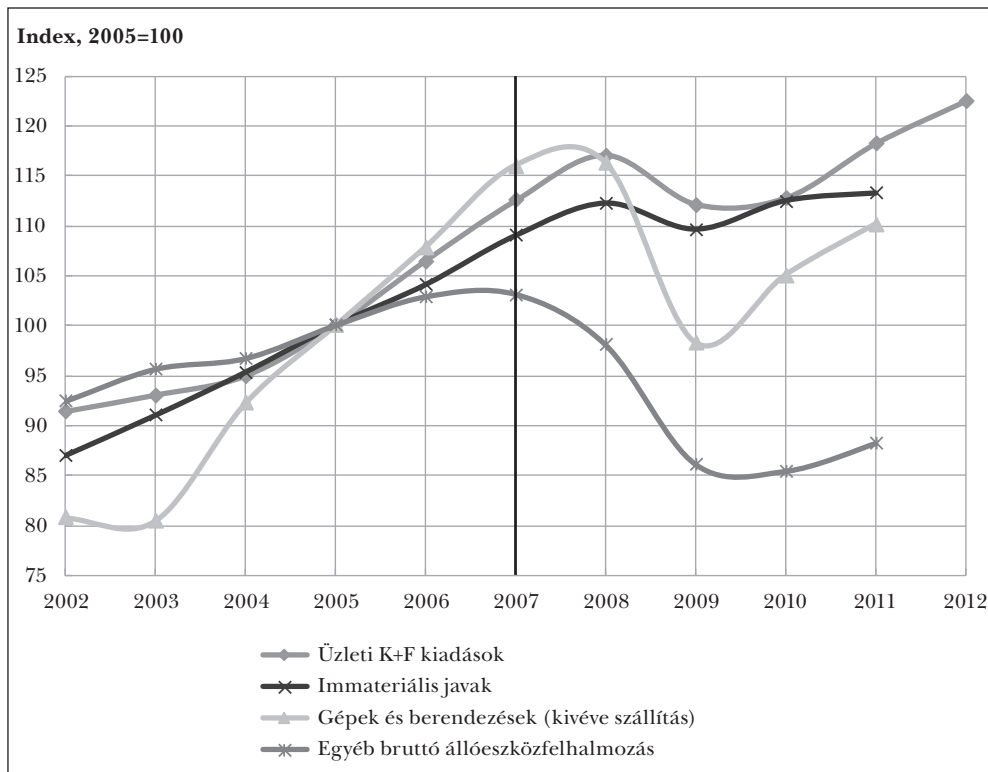
A tudásintenzív befektetések, mint a kutatás-fejlesztésbe vagy az immateriális javakba (például szoftverek vásárlásába) történő beruházások, a 2008-as világgazdasági válság nyomán is kevésbé szenvedték meg a krízis hatásait, mint más típusú, például materiális javakba irányuló befektetések. Ez jól mutatja azt a stratégiai jelentőséget, amelyet napjainkban a vállalatok a kutatás-fejlesztésnek és a magas hozzáadott szellemi értékű termelési folyamatoknak tulajdonítanak (OECD, 2014:64). Ez a tendencia a jövőben várhatóan tovább erősödik majd.

1. ábra: A high-tech (magas hozzáadott szellemi értékű) termékek exportrészesedés-bővülésének változása az OECD-országokban 1997 és 2007 között

Forrás: OECD, 2009:87

2. ábra: A kutatás-fejlesztés és az immateriális javak felé irányuló vállalati befektetések mértékének változása 2002 és 2012 között

Forrás: OECD, 2014:64

A TUDÁSALAPÚ GAZDASÁG ÉS AZ ÚJ REGIONALIZMUS

A globalizáció működési logikája, némileg az intuitív vélekedéssel ellentétes módon, magával hozza a régiók gazdasági és társadalmi szerepének felértékelődését. Ez főként annak köszönhető, hogy a termelés és a pénzügyi világ globalizálódása részben aláássa az állami befolyás primátusát a nemzetgazdasági folyamatok alakításában. Az egyes régiók ugyanis mindinkább közvetlenül érintkeznek a globális gazdasági verseny és a külföldi tőkebefektetések hatásaival (MacKinnon et al., 2002).

Marx egyenlőtlen térbeli fejlődés elmélete sok kortárs földrajzi gondolkodó számára szolgált alapul, amely szerint az eltérő regio-

nális fejlődés és az ipari szakosodás elsősorban a kapitalizmus tökéletlen és egyenlőtlen fejlődési mintázatainak tulajdonítható. Habár az 1970-es évekre valóban jellemző volt az a tendencia, hogy a munkahelyek a fejlettebb gazdaságokból az alacsonyabb költségű gyártást kínáló, fejlődő országokba települtek át, az 1980-as évek közepére már sokkal inkább a klaszterizálódás (*clustering*) folyamata volt megfigyelhető. A termelési értékláncban egymáshoz kapcsolódó vállalatok egy földrajzi lokációba tömörültek. Ezen jelenségek lényeges gazdasági vonatkozásaiból adódóan, a regionális fejlődés nemcsak a földrajztudomány számára képezi elemzés tárgyát, hanem a közgazdaságtanban meghatározó elméletek is kötődnek hozzá, mint például a Michael Porter-féle klaszterhatás-elmélet (Porter, 1998).

MacKinnon és szerzőtársai (2002) a regionális terek fejlődésének történetében négy fő elméleti irányzatot különböztetnek meg.

– Az első nagy irányzat a regionális fejlődés, szűkebben a térbeli csomósodás és szétszóródás (*agglomeration and dispersion*) elméleti közül, a kaliforniai iskola (*Californian school*) gazdaságföldrajzi kutatóihoz köthető, akik a vállalatok vertikális dezintegrációs folyamatait vizsgálták. Ebben a felfogásban a vállalati értéklánc különböző részeinek cégen kívülre történő kiszervezése a térbeli csomósodás fokozódásával jár. A térbeli közelség csökkentí a tranzakciós költségeket azon vállalatok között, amelyek így egy-egy részfolyamatot végeznek egy termék előállítása kapcsán, és közösen alkotnak egy nagy értékláncot. Ez a munkaszervezési és szervezeti logika új ipari terek (*new industrial spaces*) kialakulásához vezet input-output függőségi viszonyokon keresztül, felerősítve a régiós gazdaság szerepét.

– Egy párhuzamos elméleti irányzat némiképp finomított ezen a nézeten, a rugalmas specializáció (*flexible specialization*) fogalmának bevezetésével. A jelenséget kifejezetterten Észak-Olaszország ipari területein vizsgálták, ahol a regionális gazdaság sikeres fejlődése, a rugalmas, „személyre szabott” gyártási lehetőségek és komplementer kapacitások segítségével jöhetett létre a méretgazdaságosság kihasználása a tömegtermelés révén. Ezen felfogás a térbeli csomósodás létrejöttének ok-okozati viszonyában, az alacsony tranzakciós költségek helyett, nagyobb hangsúlyt fektet a társadalmi-intézményi hálóra. Ez megteremti a szükséges támogató környezetet egy rugalmas specializáción alapuló rendszer létrejöttéhez és működéséhez.

– A harmadik irányzat a közgazdaságtani fősodorhoz kapcsolódik. Az infrastruktúra és a telekommunikációs technológiák fejlődésével a regionális térbeli csomósodás még intenzívebbé vált, ami az új földrajzi gazdaságtan (*new geographical economics*) nevű tudományág megjelenését is eredményezte, amelyet többek között Michael Porter⁵ mun-

kássága fémjelez. Habár az új földrajzi gazdaságtan sok szempontból közös elveket vall a kaliforniai iskola gazdaságföldrajzi felfogásával, fontos különbséget jelent, hogy itt a regionális térbeli csomósodás mozgatórugói között nem kizárólag a méretgazdaságosság és az alacsonyabb tranzakciós költségek állnak. Az új földrajzi gazdaságtanban a térbeli csomósodás – az endogén gazdasági fejlődési modell (lásd Romer, 1986) által is leírt – marginális tőkeemegtérülés növekedéséből adódik, amely specifikus versenyelőnyt biztosít a helyi gazdasági szereplőknek.

Mint azt Porter korszakos jelentőségű cikkében írta, a világ gazdasági térképét klaszterek uralják, „egyes területeken szokatlan versenyikert előr, kritikus tömegek egy helyre koncentrálódva”, amelyek „az országokon belül és a nemzeti határokon átnyúlóan is befolyásolják a versenyképességet” (Porter, 1998). A klaszterek versenyképességre gyakorolt hatása abból ered, hogy leginkább a klasztereket jellemzi az olyan áttörő innovációk létrehozásának képessége, amelyek új iparágakat generálnak, és átalakítják az értéklánccokat, ezért a klaszterek az innováció létrehozásának és gazdaságban való elterjesztésének létfontosságú komponensei (Balogh, 2017).

– Már a porteri megközelítés is elmozdulást jelent a hagyományos termelési input-output kapcsolatokon alapuló felfogáshoz képest, és egyben előfutára annak a napjainkban előtérbe kerülő, „tanulási régió” (*learning regions*) és „innovatív miliő” (*innovative milieux*) kifejezésekkel operáló keretrendszernek, ami a szűken értelmezett gazdasági kapcsolatokon kívül is keresi a komparatív versenyelőnyök forrását, és közelebbről vizsgálja a regionálisan működő társadalmi folyamatokat és kapcsolati hálókat. Ez a megközelítés hangsúlyosan kezeli az intézmények szerepét, különös tekintettel az „útvonalfüggőségre” (*path dependency*) a gazdasági fejlődési irányok kijelölésében. Ez vonatkozhat például az intézmények által létrehozott szabályozások és támogatások rendszerére, de ugyanúgy a társadalmi ösz-

szefogás és üzleti bizalom megteremtésére is. Ez a megközelítés felértékeli a tanulás és az innováció szerepét is, mivel azon a (Richard Floridától már ismert) premisszán alapul, miszerint a kapitalizmus új fejezete kezdődött, amelyben a tudás a legfontosabb erőforrás, és a tanulás a legfontosabb értékteremtő folyamat.

A „tanulási régiók” elmélete nagy népszerűségnek örvend az akadémiai körökön túlmutatóan is, mivel a globalizációval és a neoliberais gazdaságpolitikával járó, megnövekedett kompetitív nyomás következtében nagy igény mutatkozik a regionális fejlődés elméleti modelljeinek megújítására. Az ilyen új elméleti modellek itinerként szolgálhatnak a döntéshozók számára, akik szeretnék megvédeni a helyi érdekeket, valamint elősegíteni az adott régió versenyképességét, mind a termelés hatékonysága, mind a befektetések tökevezési kapacitásai terén (MacKinnon et al., 2002).

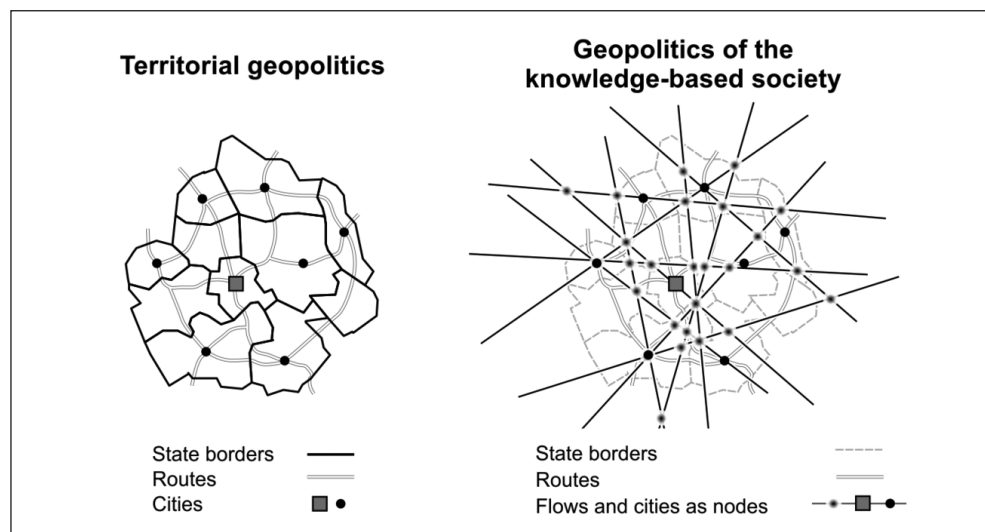
A geopolitika tudásalapú társadalomhoz és gazdasághoz kapcsolódó értelmezésének fókuszja szükségszerűen áthelyeződik az államokról a városi régiókra és terekre, a régi-

onális hubokra, technológiai klaszterekre, csomópontokra és ezek globális versenyképességére (Moisio, 2018). A régiók azon képessége, hogy hatékonyan támogassák a lokális tanulási és innovációs kapacitások kialakulását és fejlődését, közvetlen versenyelőnyt jelent a nemzetközi gazdasági szinten (MacKinnon et al., 2002).

A 3. ábra a területi meghatározottság alapján szerveződő geopolitikai felfogást hasonlítja össze a tudásalapú gazdasághoz kapcsolódó geopolitikai értelmezéssel. Az előbbi hagyományosan az ország és regionális határvonalak, városok és azokat összekötő útvonalak mentén írja le a geopolitikai teret, míg az utóbbi egy hálózatot ábrázol, amelynek a városok a csomópontjai (*nodes* vagy *hubs*). Ezen csomópontok a jövő tökefelhalmozási központjainak tekinthetők, és a közöttük létrejövő tudás-, munkaerő- és tőkeáramlás (*flows*) csökkentheti az államhatárok jelentőségét.

Ebben a felfogásban a globális nagyvárosok, megacityk és a velük egyesülő agglomerációs régiók az új globális kormányzás meghatározó erőterei lesznek. A hozzájuk

3. ábra: A területi alapú geopolitikai felfogás összehasonlítása a tudásalapú gazdaság geopolitikai értelmezésével

Forrás: Moisio, 2018:4⁶

kapcsolódó, hub-alapú hálózat pedig egy mindent átható, újfajta társadalmi-kapcsolati rendszert alkot, amely geopolitikai átalakulást eredményezhet. Ez a szuverén államok klasszikus területi szerepének relatív csökkenésével és a városok kapcsolati hálózatának felértékelődésével járhat (Mosisio, 2018).

SZÉP ÚJ VILÁG?

A kapitalizmus új korszaka egy újfajta régióért kiált, amely tudásintenzív, innováció által vezérelt szervezeti tanuláson alapul (Florida, 1995). A tudásintenzív kapitalizmusba való átmenet túlmutat az egyes vállalatok stratégiáján vagy üzleti modelljén, helyette egy szélesebb struktúra mentén, vállalatokon átívelő termelési központok létrehozását kívánja meg, sőt a régiós intézményrendszert is magában foglaló kooperáción alapul. Ebben a folyamatban a globalizáció és az újraéledő regionalizmus egyazon érem két oldala, amit a tudásalapú gazdaságba való átmenet jellemez.

Az új berendezkedésben, amit Parag Khanna⁷ a maga elméletében „konnectográfának” (*connectography*) nevez, a központi állítás az, hogy a regionális és globális kapcsolódások ereje (*forces of connectivity*) – a közlekedés, a szállítmányozás, az energiahálózatok, az innovációs ökoszisztémák, a globális pénzügyi piacok, a nemzetközi kereskedelem vagy a kulturális integráció – újraértelmezi a földrajzi valóságot. Khanna szerint amennyire meghatározóak voltak eddig az államhatárok a politikai földrajzban, olyannyira írja át a jövő földrajzát a fent említett kapcsolódások ereje. Habár az átalakulást érdemben az elmúlt évezredek viszonylatában lehet csak értelmezni, mégis fordulóponthoz értünk, amikor a regionális és globális kapcsolatok fontosabbá válnak, mint a közöttük húzódnó választóvonalak és határok (Khanna, 2017).

Az elmélet érdekessége, hogy ez nem azt jelenti, hogy a politikai határok jelentőségének csökkenésével egyenes arányban csök-

kenne a biztonságpolitikai problémák és a nemzetközi konfliktusok száma is, hanem azt, hogy a határok helyett most mindinkább az összeköttetésekhez való hozzáférés mentén alakulhatnak majd ki konfliktusok. Mégpedig ezek nyomán a korábbiaknál akár komplexebb geopolitikai problémák is napvilágra kerülhetnek. Mindezek ellenére Khanna azzal érvel a pozitív geopolitikai kilátások mellett, hogy a hidegháború befejezése óta lezajlott háborús konfliktusok egyike sem eszkalálódott világméretű krízissé, vagy torkollott világháborúba, ami szerinte a földkerekséget behálózó kapcsolódások erejének köszönhető, illetve a városi régiók egymáshoz való közelségének, kereskedelmi és társadalmi kapcsolatainak, amelyek mind a békésebb konfliktuskezelés irányába terelnek.

Walter Mead⁸ amerikai külügyi szakértő és akadémikus az optimista hangokkal szemben a „geopolitika visszatéréséről” beszél (Mead, 2014). A 2014-es év geopolitikai mozgásait elemezve, mint például a Krím félsziget orosz megszállása, a Dél-kínai-tenger szigetei kapcsán kialakult konfliktus vagy Irán növekvő hatalmi ambíciói, Mead azt a következtetést vonja le, hogy a hagyományos hatalmi harcok visszatértek az átlamközi kapcsolatok színterére.

Az elfogultság csapdájába eshetünk a globális folyamatok értelmezésében, ha az európai és észak-amerikai geopolitikai gondolkodást követjük. Ebben az eszmerendszerben erős igény alakult ki arra nézve, hogy magunk mögött hagyassuk a klasszikus területi és katonai geopolitikai kérdéseket, és helyettük mindinkább a globális kormányzás témáira fókuszáljunk, mint a szabadkereskedelem előmozdítása, a nukleáris leszerelés, az emberi jogok védelme, a jogállamiság garantálása vagy a klímaváltozás. Ezzel szemben a klasszikus geopolitika visszatérése a nemzetközi viszonyok rendszerébe azt jelentené, hogy win-win helyzetek megteremtésére való törekvés helyett újfent elfogadjuk a nulla összegű játékok (*zero sum games*) kimenetelét, amelyben az egyik

fél győzelme definíciószerűen csak a másik kárára történhet.

Mead szerint valójában a klasszikus geopolitika sosem tűnt el a nemzetközi színtérről, sokkal inkább arról van szó, hogy sokan félreértelmezték a Szovjetunió felbomlásának üzenetét. Hiába győzedelmeskedett ugyanis a kapitalista demokrácia ideológiája a kommunizmussal szemben, ez nem jelenti a kemény erő (*hard power*) alkalmazásának eltűnését a nemzetközi kapcsolatokban. Mivel a történelem dinamikája nem sokat változott az elmúlt évszázadokban a hegeli dialektika érvényesülése szempontjából, az államoknak továbbra is arra kell törekedniük, hogy olyan ideológiákat és intézményrendszert alakítsanak ki maguknak, amivel profitálni tudnak a kapitalizmus új szakaszának és a tudásalapú fejlődésnek az erejéből. Ennek hiányában ugyanis bukásra vannak ítélve (Mead, 2014).

Függetlenül attól, hogy a geopolitikai helyzet alakulásának optimistább vagy pesszimistább irányzatában hiszünk-e, a tudásalapú gazdasági és társadalmi átalakulás jelei már egyre világosabban kirajzolódnak, regionális és globális szinten egyaránt. Mivel a hagyományos geopolitikai gondolkodás logikája látszólag továbbra is érvényesül a világban, a tudás mint új típusú erőforrás értelmezésre szorul geopolitikai kontextusban. A tudás geopolitikai értelmezése hozzásegíthet, hogy érdemben tudjuk elemezni, modellezni és akár prognosztizálni az olyan új keletű és a tudásalapú gazdasághoz szorosan kötődő jelenségek alakulását, mint a társadalmi egyenlőtlenségek gyorsuló növekedése, a digitális szakadék elmélyülése vagy az oktatás szerepének felértékelődése az államok versenyképességében.

JEGYZETEK

¹ Richard L. Florida amerikai származású, urbanisztikai tanulmányokkal foglalkozó akadémikus, a Torontói Egyetem professzora.

- ² Paul Michael Romer amerikai közgazdász, az endogén növekedési elmélet atyja, a Stanford Egyetem korábbi professzora.
- ³ 2017-es évi, vásárlóerő-paritáson számolt, egy főre jutó GDP alapján (konstans 2011-es évi nemzetközi dollár értékben).
- ⁴ 2017-es évi, vásárlóerő-paritáson számolt, egy főre jutó GDP alapján (konstans 2011-es évi nemzetközi dollár értékben).
- ⁵ Michael Eugene Porter amerikai közgazdász, a Harvard Egyetem professzora.
- ⁶ www.helsinki.fi/en/programmes/master/geography/transnational-spaces-of-planning-and-politics.
- ⁷ Parag Khanna indiai-amerikai nemzetközi kapcsolatok szakértő és könyvszerző.
- ⁸ Walter R. Mead amerikai akadémikus, a Yale Egyetem korábbi professzora és a *Wall Street Journal* állandó cikkírója.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- APEC (2000): *Towards Knowledge-Based Economies in APEC*. APEC Economic Committee, November, www.apec.org/Publications/2000/11/Towards-KnowledgeBased-Economies-in-APEC-2000.
- Balogh Lilla Sarolta (2017): Lehet-e Kína a következő ipari forradalom nyertese? *Hitelintézet* *Szemle*, 16. évf., Különszám, 73–100.
- Evelyn, John (1674): Navigation and Commerce, Their Original and Progress. In: McCulloch, John Ramsay (ed.) (1859): *A Select Collection of Scarce and Valuable Tracts on Commerce*. Overstone, London, 31–75.
- Florida, Richard (1995): Toward the Learning Region. *Futures*, Vol. 27, No. 5, 527–536, [https://doi.org/10.1016/0016-3287\(95\)00021-n](https://doi.org/10.1016/0016-3287(95)00021-n).
- Johnston, Ron – Blumentritt, Rolf (1998): Knowledge Moves to Center Stage. *Science Communication*, Vol. 20, No. 1, 99–105, <https://doi.org/10.1177/1075547098020001012>.
- Khanna, Parag (2017): *Connectography. Mapping the Future of Global Civilization*. Random House, New York.
- Le Billon, Philippe (2010): The Geopolitical Economy of ‘Resource Wars’. *Geopolitics*, Vol. 9, No. 1, 1–28, <https://doi.org/10.1080/14650040412331307812>.
- Luttwak, Edward (1990): From Geopolitics to Geoeconomics: Logic of Conflict, Grammar of Commerce. *The National Interest*, No. 20, 17–23.

- Mackinder, Halford J. (1904): The Geographical Pivot of History. *The Geographical Journal*, Vol. 23, No. 4, 421–437, <https://doi.org/10.2307/1775498>.
- MacKinnon, Danny – Cumbers, Andrew – Chapman, Keith (2002): Learning, Innovation and Regional Development: A Critical Appraisal of Recent Debates. *Progress in Human Geography*, Vol. 26, No. 3, 293–311, <https://doi.org/10.1191/0309132502ph371ra>.
- Mead, Walter Russell (2014): The Return of Geopolitics: The Revenge of the Revisionist Powers. *Foreign Affairs*, Vol. 93, No. 3, May–June.
- Moisio, Sami (2018): *Geopolitics of the Knowledge-Based Economy*. Routledge, New York, <https://doi.org/10.4324/9781315742984>.
- OECD (1996): *The Knowledge-Based Economy*. OECD Publishing, OCDE/GD(96)102, <http://www.oecd.org/officialdocuments/publicdisplaydocumentpdf/?cote=OCDE/GD%2896%29102&docLanguage=En>.
- OECD (2009): *OECD Science, Technology and Industry Scoreboard 2009*. OECD Publishing, https://doi.org/10.1787/sti_scoreboard-2009-en.
- OECD (2014): *OECD Science, Technology and Industry Outlook 2014*. OECD Publishing, http://dx.doi.org/10.1787/sti_outlook-2014-en.
- Palotai Dániel – Virág Barnabás (2016): *Versenyképesség és növekedés*. Magyar Nemzeti Bank, Válasz Könyvkiadó, Budapest.
- Phills, James – Deiglmeier, Kriss – Miller, Dale T. (2008): Rediscovering Social Innovation. *Stanford Social Innovation Review*, Fall 2008.
- Porter, Michael E. (1998): Clusters and the New Economics of Competition. *Harvard Business Review*, Vol. 76, No. 6, 77–90.
- Powell, Walter – Snellman, Kaisa (2004): The Knowledge Economy. *Annual Review of Sociology*, Vol. 30, 199–220, <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.29.010202.100037>.
- Romer, Paul M. (1986): Increasing Returns and Long-Run Growth. *The Journal of Political Economy*, Vol. 94, No. 5, 1002–1037, <https://doi.org/10.1086/261420>.
- Szilágyi István (2013): *Geopolitika*. Publikon Kiadó, Pécs.